

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ГРИГОРЕНКО ЯРОСЛАВ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 338.43

**РЕАЛІЗАЦІЯ АГРАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Спеціальність 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному інституті стратегічних досліджень

Науковий керівник:

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Собкевич Оксана Володимирівна,
Національний інститут стратегічних досліджень,
завідувач відділу безпеки реального сектору
економіки

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Блудова Тетяна Володимирівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри вищої математики

доктор економічних наук, доцент
Стоянова-Коваль Світлана Савівна,
Одеський державний аграрний університет
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри обліку і оподаткування

Захист відбудеться «01» березня 2018 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.718.01 у Національному інституті стратегічних досліджень за адресою: 01133, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 18/7.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного інституту стратегічних досліджень за адресою: 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 7-а.

Автореферат розісланий «30» січня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.Ю. Венцковський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Україна має широкі можливості для ефективної реалізації свого аграрного потенціалу, зокрема сприятливі природно-ресурсні умови, вдале географічне розташування, вікові традиції землеробства. Але потенціал аграрного сектору нині використовується недостатньо, зокрема, нераціональне використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, екстенсивний характер розвитку сільського господарства, незадовільний рівень інноваційної діяльності виступають гальмом на шляху нарощування обсягів виробництва, підвищення його продуктивності й ефективності. Це створює загрози економічній безпеці держави, пов'язані зі зниженням рівня продовольчого забезпечення населення, повільними темпами інвестиційно-інноваційного розвитку і нарощуванням структурних диспропорцій в економіці, поширенням екологодеструкційного впливу аграрного сектору на навколишнє середовище та ін.

Нейтралізація загроз вимагає формування засад сучасної аграрної політики, заходи якої дозволили б розкрити і повною мірою використати конкурентні переваги аграрного сектору економіки, у т. ч. у контексті європейської інтеграції України. Адже з підписанням Угоди про Асоціацію для України відкриваються перспективи освоєння ринку країн ЄС вітчизняними виробниками сільськогосподарської продукції, а також підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик такої продукції. Це, в свою чергу, потребує реалізації виважених кроків, спрямованих на проведення структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищення рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також на адаптацію аграрного сектору економіки до нових умов з урахуванням можливих ризиків, які виникатимуть внаслідок лібералізації зовнішньоторговельних відносин з європейськими країнами.

Дослідженню проблем економічної безпеки держави і, зокрема, продовольчої безпеки як однієї з її важливих складових присвячено численні роботи зарубіжних і українських вчених. Серед них Я. Алексеєва, І. Бабець, Т. Блудова, Н. Вавдіюк, З. Варналій, Т. Васильців, Д. Венцковський, О. Власюк, К. Голікова, П. Ж. Де Соуза, Г. Калетнік, І. Лукінов, С. Лушпаєв, В. Мартинюк, А. Мокій, О. Пабат, Г. Пчелянська, Є. Рудніченко, П. Саблук, О. Собкевич, І. Сторонянська, С. Стоянова-Коваль, М. Флейчук, Л. Шемаєва, Н. Юрків та ін. Питання аграрного потенціалу та державного регулювання аграрним сектором розглядаються такими вченими як О. Березін, Л. Васільєва, Г. Грицаєнко, А. Діброва, Т. Дорр, М. Латинін, М. Маршалок, М. Де Мело, Д. Міщенко, Б. Погріщук, В. Россоха, О. Романець, В. Русан, О. Тарасюк, В. Шебанін та ін. Однак, лишається недостатньо дослідженою проблематика щодо аналізу і оцінки впливу аграрного потенціалу на стан економічної безпеки держави і її функціональних складових, що потребує поглибленого наукового пошуку у цьому напрямку.

Наукове завдання полягає в розробленні теоретико-методичних підходів до комплексного аналізу аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки держави, а також обґрунтуванні науково-практичних засад державної аграрної політики щодо його ефективного використання і розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у рамках планової науково-дослідної роботи Національного інституту стратегічних досліджень: «Державна політика розвитку та реформування реального сектору економіки України у забезпеченні відновлення економічного зростання» (державний реєстраційний номер – 0117U004184) згідно з Планом науково-дослідних робіт НІСД на 2017 р. у межах бюджетної програми 03010800150 «Фундаментальні та прикладні розробки та наукові дослідження у сфері державного управління, стратегічних проблем внутрішньої та зовнішньої політики з питань посередництва та примирення при вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів)».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення державної аграрної політики на основі комплексного аналізу ефективності реалізації аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- розкрити сутність і структуру аграрного потенціалу у контексті економічної безпеки держави;
- визначити роль аграрного потенціалу у формуванні загроз та можливостей для забезпечення економічної безпеки держави;
- проаналізувати теоретичні передумови формування механізму державного регулювання розвитку аграрного потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави;
- охарактеризувати тенденції розвитку і використання природного, трудових ресурсного і виробничого потенціалу аграрного сектору України;
- дослідити сучасні реалії та перспективи реалізації аграрного потенціалу України в системі координат світового продовольчого ринку;
- оцінити вплив факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на функціональні складові економічної безпеки держави;
- розробити науково-методичні засади комплексної оцінки аграрного потенціалу України у вимірі забезпечення економічної безпеки держави;
- обґрунтувати стратегічні напрями розвитку аграрного потенціалу України в контексті забезпечення економічної безпеки держави;
- визначити організаційно-економічні заходи щодо реалізації стратегічних напрямів розвитку аграрного потенціалу України.

Об'єктом дослідження є вплив реалізації аграрного потенціалу на забезпечення економічної безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади реалізації аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу виконано з використанням як загальнонаукових, так спеціальних методів дослідження, у ній, зокрема, знайшли застосування наступні методи: метод термінологічного аналізу для визначення сутності аграрного потенціалу та структури економічної безпеки держави (підрозділи 1.1, 1.2); метод аналізу і синтезу для встановлення впливу аграрного потенціалу на складові системи економічної безпеки, аналізу сучасного стану і

тенденцій розвитку аграрного потенціалу України (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3); метод системного аналізу для визначення сутності і структуризації механізму державного регулювання аграрним сектором, визначення пріоритетних напрямів державної аграрної політики в системі забезпечення економічної безпеки держави (розділи 1, 2, 3); метод наукової абстракції для оцінки світового досвіду державного регулювання аграрного сектору економіки з метою забезпечення економічної безпеки держави, аналізу аграрного потенціалу України в системі координат світового продовольчого ринку (підрозділи 1.3, 2.3).

У дисертаційному дослідженні використані спеціальні методи рейтингового оцінювання, математичної статистики, стратегічного менеджменту, статистичного групування, а саме: методи порівняльного кількісного і кореляційного аналізу – для визначення методологічних засад моделі комплексного аналізу аграрного потенціалу, інтегрованого оцінювання стану аграрного потенціалу регіонів України (підрозділи 3.1, 3.2); методи експертних оцінок, PESTE-аналізу, SWOT-аналізу – для оцінки впливу факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на функціональні складові економічної безпеки держави (підрозділ 2.3); модель МакКінзі, ABC-аналіз, метод суми – для комплексного оцінювання стану реалізації аграрного потенціалу на регіональному рівні та наукового обґрунтування стратегічних напрямів і шляхів реалізації аграрного потенціалу України в контексті забезпечення економічної безпеки держави (розділ 3).

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють аграрні правовідносини в Україні, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, міжнародних та європейських організацій і статистичних відомств (FAO UN, UNDP, UNCTAD, USDA, OECD, UNESCO, EUROSTAT), наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, науково-аналітична інформація мережі Internet та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні моделі комплексного аналізу аграрного потенціалу України, визначенні стратегічних напрямів його розвитку та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення державної аграрної політики з метою забезпечення економічної безпеки держави. При цьому:

вперше:

– розроблено науково-методичний підхід до комплексної оцінки аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки України, сутність якого полягає у побудові ієрархічної моделі такої оцінки за критеріями: «реалізований аграрний потенціал» та «можливості реалізації аграрного потенціалу», визначенні в межах запропонованих критеріїв безпекоорієнтованих кількісних і якісних показників та формуванні результуючої матриці загальної та регіональної ефективності реалізації аграрного потенціалу, що дозволяє визначити науково-обґрунтовані стратегічні напрями та тактичні управлінські рішення щодо розвитку аграрного потенціалу для зміцнення економічної безпеки України;

удосконалено:

– підходи до дослідження аграрного потенціалу у системі економічної безпеки держави у спосіб ідентифікації загроз, що виникають внаслідок

недостатньої реалізації аграрного потенціалу, і можливостей для її зміцнення від активізації ресурсних і виробничих переваг аграрного сектору економіки, а також розподілу загроз і можливостей за функціональними складовими економічної безпеки держави, що дозволяє обґрунтувати орієнтири державної аграрної політики відповідно до пріоритетів забезпечення економічної безпеки держави;

– теоретичні засади формування механізму державного регулювання розвитку аграрного потенціалу шляхом представлення елементів такого механізму, що демонструє спрямованість державної політики на протидію загрозам і зміцнення економічної безпеки держави завдяки вибору важелів впливу, розробленню заходів, посиленню контролю за їх реалізацією, що розширює діапазон імплементації державної аграрної політики стосовно активізації розвитку аграрного потенціалу;

– методичні підходи до аналізу стану аграрного потенціалу за рахунок використання ресурсно-результативної концепції, відповідно до якої виокремлено такі структурні компоненти потенціалу аграрного сектору України як природний, трудовий і виробничий, що забезпечує системний характер процедури емпіричного аналізу та діагностики переваг і недоліків реалізації аграрного потенціалу в системі економічної безпеки;

– теоретичні основи визначення чинників розвитку і реалізації аграрного потенціалу за рахунок групування їх відповідно до запропонованих класифікаційних ознак (політичні, економічні, соціальні, технологічні та екологічні), що, на відміну від інших підходів, суттєво розширює можливості визначення та інтерпретації ступеню їхнього впливу на основні функціональні складові економічної безпеки держави;

дістали подальшого розвитку:

– зміст поняття «аграрний потенціал», що ґрунтується на змішаній ресурсно-результативній концепції і відрізняється від існуючих підходів врахуванням здатності аграрного потенціалу впливати на економічну безпеку держави, і під яким розуміється сукупність виробничих та ресурсних можливостей аграрного сектору щодо виробництва сільськогосподарської продукції визначеної якості та забезпечення його здатності до розвитку для зменшення прояву загроз, а також реалізації можливостей зміцнення економічної безпеки держави завдяки появі сприятливих синергетичних ефектів за основними її функціональними складовими;

– концептуальні засади розвитку і реалізації аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави на основі дослідження аграрного потенціалу окремих областей, що відрізняється поєднанням рейтингових оцінок з матричними методами стратегічного менеджменту, забезпечуючи збереження системного підходу у встановленні взаємозв'язку зі складовими економічної безпеки держави при формуванні державної аграрної політики;

– наукове обґрунтування шляхів реалізації стратегічних напрямів розвитку аграрного сектору країни в системі забезпечення економічної безпеки держави, які, на відміну від існуючих підходів, формуються з урахуванням стратегій розвитку регіонів, що здійснюють найбільш вагомий вплив на аграрний потенціал країни, і можуть розглядатися як важливі точки зростання для загального розвитку національного аграрного сектору.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення результатів дисертаційного дослідження визначається тим, що основні положення роботи можуть бути використані при виконанні досліджень науково-дослідними установами, а також у процесі формування й імплементації управлінських рішень на різних рівнях державного управління. Наукові розробки та рекомендації використані в аналітичних матеріалах Національного інституту стратегічних досліджень (довідка № 293/457 від 12.06.2017); у практичній діяльності Міністерства аграрної політики і продовольства України (довідка № 37-13-3/1241 від 25.05.2017); у роботі Маневицької районної державної адміністрації Волинської області (довідка № 2931/27-12-17 від 29.11.2017).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібним науковим дослідженням, в якому викладено авторський підхід до вирішення наукового завдання, яке полягає в розробленні теоретико-методичних підходів до комплексного аналізу аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки держави, а також обґрунтуванні науково-практичних засад державної аграрної політики щодо його ефективного використання і розвитку. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження були апробовані на міжнародних науково-практичних конференціях: «Регіон-2016: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.); «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, 20-21 жовтня 2016 р.); «Наука, освіта, суспільство: актуальні питання і перспективи розвитку» (м. Київ, 27-28 грудня 2016 р.); «Фінансово-економічні механізми підтримки суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС» (м. Львів, 24 травня 2017 р.); «Сучасний фундамент розвитку національної економіки» (м. Київ, 2-3 червня 2017 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 одноосібних наукових праць загальним обсягом 6,01 друк. арк., з них 7 статей у наукових фахових виданнях обсягом 5,15 друк. арк. (у т. ч. 4 статі обсягом 2,86 друк. арк. надруковано у виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз) та 5 публікацій у матеріалах наукових конференцій обсягом 0,86 друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 267 сторінок, у тому числі 174 сторінки основного тексту. Дисертація містить 29 рисунків, 33 таблиці (з них 6 таблиць і 2 рисунки займають обсяг більше одного аркуша). Список використаних джерел складається з 259 найменувань і займає 29 сторінок. Робота містить 14 додатків на 40 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет, наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження аграрного потенціалу України як чинника впливу на економічну безпеку держави**» досліджено сутність та структуру аграрного потенціалу з позицій існуючих науково-пізнавальних поглядів, розглянуто аграрний потенціал у контексті формування загроз та можливостей для забезпечення економічної безпеки держави, а також описано теоретичні передумови формування механізму державного регулювання розвитку аграрного потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави.

Питання розгляду аграрного потенціалу у контексті економічної безпеки є недостатньо дослідженим у зарубіжній та українській науковій літературі. При цьому відсутнє й однозначне трактування самого поняття «аграрний потенціал». Сучасні наукові погляди на зміст та економічну інтерпретацію аграрного потенціалу спираються в основному на ресурсну або результативну концепцію. Водночас недоліком ресурсної концепції є те, що вона акцентує увагу на потенційних можливостях галузі, регіону, підприємства, не враховуючи рівня використання цих можливостей. Результативна теорія, навпаки, закладає основи для аналізу ефективності використання існуючого потенціалу, не приділяючи достатньої уваги аналізу наявних потенційних можливостей. Виходячи з цього, у дисертаційній роботі запропоновано визначення аграрного потенціалу, яке ґрунтується на змішаній ресурсно-результативній концепції і яке враховує його здатність впливати на економічну безпеку держави. Під аграрним потенціалом розуміється сукупність виробничих та ресурсних можливостей аграрного сектору щодо виробництва сільськогосподарської продукції визначеної якості та забезпечення його здатності до розвитку для уникнення прояву загроз, а також реалізації можливостей зміцнення економічної безпеки держави завдяки появі позитивних соціально – економічних ефектів за основними її функціональними складовими. Ресурсні потенційні можливості (ресурсний потенціал) визначаються як сукупність наявних ресурсів (природних і трудових) з їхніми біологічними і фізичними властивостями, які можуть бути використані для виробництва сільськогосподарської продукції. Під виробничими потенційними можливостями (виробничим потенціалом) мається на увазі сукупність технологічно збалансованих матеріальних, нематеріальних і фінансових ресурсів, що забезпечують процес виробництва.

Аграрний потенціал відіграє важливу роль у зміцненні економічної безпеки країни завдяки створенню низки позитивних ефектів за основними її функціональними складовими. Вплив на *макроекономічну* безпеку простежується у забезпеченні економічного зростання країни як наслідку розвитку і підвищення ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки, зміцнення конкурентоспроможності ключових галузей, досягнення прозорості агробізнесу. Так, протягом років фіксується значний внесок аграрного сектору у формування макроекономічних показників (у середньому за період 2014-2016 рр. частка аграрного сектору України у ВВП, валовій доданій вартості і капітальних інвестиціях усіх галузей економіки становила відповідно біля 10 %, 14 % та 11 %). *Виробнича* безпека залежить від збільшення обсягів і прибутковості виробництва, а також переходу до ресурсозберігаючих, екологічно чистих виробництв в агросекторі. Важливими чинниками зміцнення *фінансової* безпеки є зростання бюджетних надходжень за рахунок збільшення обсягів реалізації продукції

аграрного сектору, зміцнення фінансової стійкості агропідприємств. Ураховуючи, що частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі експорту товарів з України у 2014-2016 рр. становила у середньому більше 30 %, існують можливості покращення *зовнішньоторговельної* безпеки за рахунок кількісних та якісних зрушень в експортних поставках продукції вітчизняного аграрного сектору, а також експансії вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки (в т. ч. на ринки країн Європи). Залучення інвестицій, розвиток та надходження сучасних технологій в аграрний сектор, здійснення інноваційних розробок за перспективними напрямками, інтеграція науково-дослідної та виробничої сфери – чинники, які сприятимуть підвищенню рівня *інвестиційно-інноваційної* безпеки. Реалізація аграрного потенціалу безпосередньо впливає на *продовольчу* безпеку – через забезпечення доступності продуктів харчування, підвищення якості продукції, імплементацію європейських та міжнародних стандартів у виробництво, насичення внутрішнього ринку конкурентоспроможними товарами вітчизняного виробництва. Ефективна реалізація аграрного потенціалу може покращити *соціальну* безпеку у спосіб забезпечення ефективної зайнятості сільського населення, підвищення добробуту, зниження рівня бідності, забезпечення належного рівня життя на селі, сприяння розвитку людського капіталу як найважливішої складової аграрного потенціалу країни. Для *демографічної* безпеки позитивні ефекти можуть проявитися у створенні умов для розширеного відтворення населення, а також зниженні проявів трудової міграції у сільській місцевості. Вплив аграрного потенціалу на *екологічну* та *енергетичну* безпеку пояснюється можливостями зниження негативного впливу аграрного сектору на довкілля, поновленням якісних характеристик природно-ресурсної складової аграрного сектору за рахунок процесу самовідновлення, розбудови біоенергетичного потенціалу, розвитку органічного землеробства, раціонального використання природних ресурсів.

Але зволікання зі створенням механізмів ефективної реалізації аграрного потенціалу здатне провокувати низку загроз економічній безпеці, пов'язаних з екстенсивним способом виробництва в агросекторі, застарілою матеріально-технологічною базою, відсутністю стимулів прикладання праці на селі тощо.

Важлива роль у формуванні і реалізації аграрного потенціалу належить державній політиці, що втілюється через механізм державного регулювання аграрного сектору економіки. У дисертації запропоновано структуру такого механізму, де метою державного регулювання визначено розвиток аграрного потенціалу для мінімізації загроз і зміцнення економічної безпеки держави (рис. 1). Досягнення мети і реалізація поставлених завдань державного регулювання розвитку аграрного потенціалу потребують певних дій, використання різних способів впливу. У сфері державного регулювання застосовують організаційні, фінансово-економічні, нормативно-правові, адміністративні, ідеологічні, науково-методологічні засоби та методи впливу. Усі ці методи мають різну дієвість і значення в ході реалізації державної політики, і лише комплексне їх використання може забезпечити досягнення позитивного ефекту.

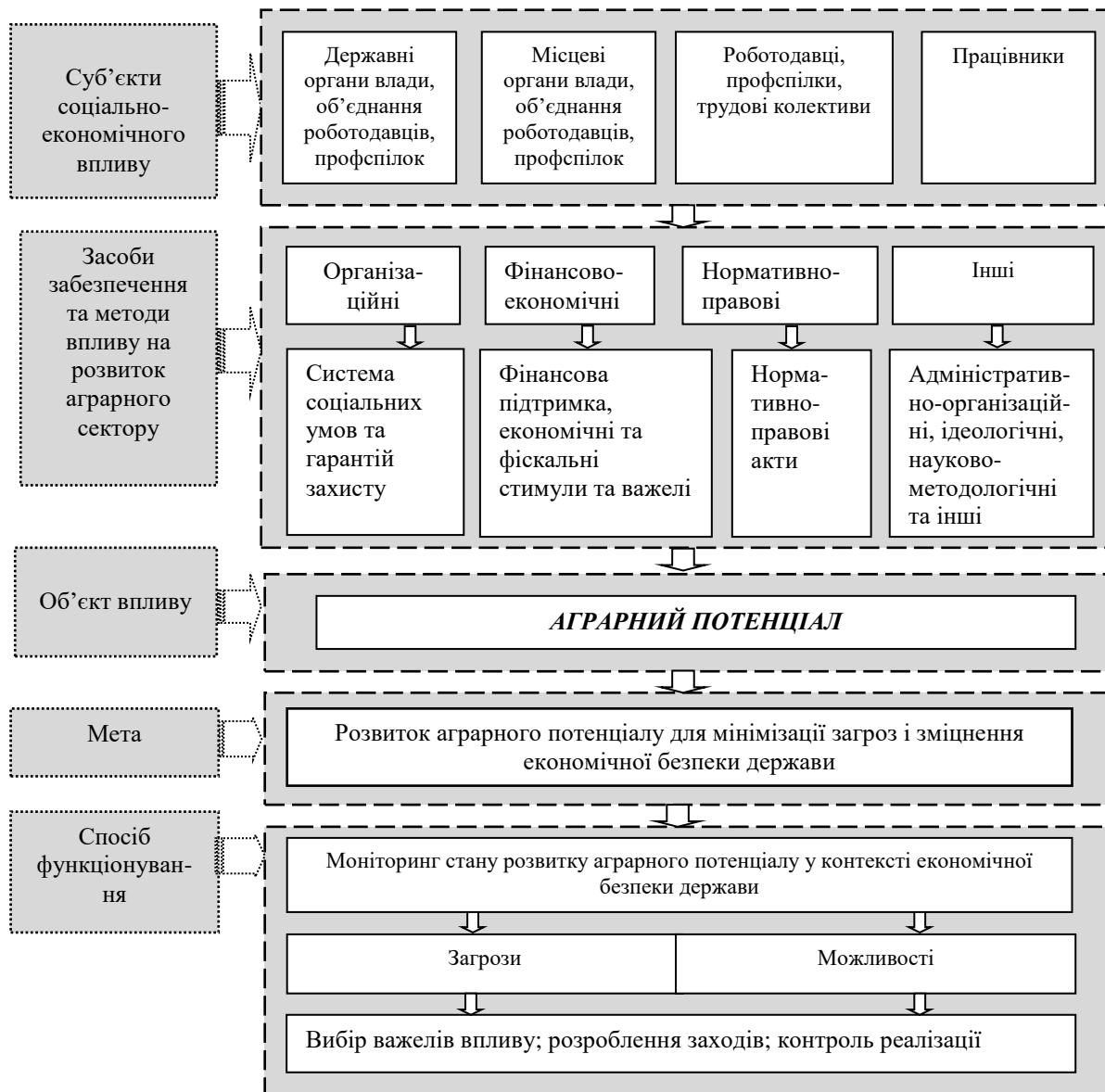

Рис. 1. Структура механізму державного регулювання аграрного потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави

Механізм державного регулювання має базуватися на застосуванні сучасних методів моніторингу стану аграрного потенціалу, що дозволить виявити можливості для зміцнення економічної безпеки, а також вчасно ідентифікувати ризики і загрози, і на основі вибору важелів впливу розроблювати і приймати виважені управлінські рішення і контролювати їх виконання.

У другому розділі «Оцінка стану реалізації аграрного потенціалу України та його впливу на економічну безпеку держави» проаналізовано тенденції розвитку та використання природного, трудових ресурсного та виробничого потенціалу аграрного сектору України, висвітлено сучасні реалії і перспективи реалізації аграрного потенціалу України на світовому продовольчому ринку та оцінено вплив факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на функціональні складові економічної безпеки держави.

Україна має потужний потенціал аграрного виробництва, що може виступати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективною інтеграції в світовий економічний простір. Основним природним ресурсом є земля, що в сільськогосподарському виробництві є не лише матеріальною основою його функціонування, а й активним чинником виробництва. За рівнем забезпеченості населення землями сільськогосподарського призначення Україна поступається лише декільком країнам світу. При цьому особливістю українських земель є велика різноманітність ґрунтів та унікальність ґрунтового покриву.

Проте в Україні спостерігаються негативні тенденції у сфері використання земельних ресурсів, якими є: високий рівень сільськогосподарського освоєння та залучення земель до інтенсивного обробітку (в структурі земельного фонду України сільськогосподарські угіддя займають 71,31 %, рілля – 56,1 %, що значно більше, ніж у європейських країнах і більшості країн світу); нераціональна та екологічно незбалансована структура угідь та посівних площ (частка постійних пасовищ та лугів у загальній площі земельного фонду в Україні складає 13,6 %, що не відповідає екологічно-збалансованим умовам землекористування). Вкрай низьким є рівень екологічної культури землекористувачів як наслідок недотримання вимог сівозмін, внесення добрив та раціоналізації структури посівів.

Нагальним питанням в Україні залишається завершення земельної реформи, спрямованої на удосконалення земельних відносин на основі вільного вибору форм і методів господарювання, високоефективного та екологічно безпечного використання сільськогосподарських угідь, охорони й відтворення родючості ґрунтів, вирішення на цій основі продовольчої проблеми і створення конкурентоздатного аграрного сектору країни.

Важливою складовою аграрного потенціалу України є його трудоворесурсна компонента. Ресурси сільськогосподарської праці в Україні є найбільшими серед розвинених країн ЄС, США і Канади. Так, якщо в країнах ЄС на 100 га сільськогосподарських угідь припадає 1,6-1,8 умовних середньорічних працівників, то в Україні – понад 10. Але трудоворесурсний потенціал використовується неефективно – продуктивність праці, як і рівень її оплати в аграрній сфері є найнижчими серед усіх видів економічної діяльності, у 2016 р. ці показники були відповідно в 2,2 та 1,6 разів нижчими, ніж у промисловості. Як наслідок, для трудових ресурсів на селі характерною є тенденція відтоку робочої сили до інших, більш привабливих секторів економіки.

Частка аграрного сектору у структурі валової доданої вартості у 2016 р. перевищувала 14,2 %, що свідчить про його високий виробничий потенціал. Завдання щодо підвищення ефективності та продуктивності аграрного виробництва України в цілому є актуальними з огляду на накопичені численні проблеми як в рослинництві, так і в тваринництві. Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні є значно нижчою, ніж у розвинутих країнах світу – за урожайністю зернових та зернобобових Україна поступається Великобританії, Нідерландам та Німеччині у 1,5-1,9 разів, картоплі та овочів відповідно у 2,4-2,7 та 1,2-3,1 разів. Донині не подолано кризу у тваринництві – станом на кінець 2016 р. у порівнянні з 1990 р. кількість великої рогатої худоби зменшилась у 6,7, свиней – у 2,9, кіз та овець – у 6,4 разів. Такий стан багато у чому зумовлений нехтуванням

вимог агротехніки та технології виробництва, недостатнім рівнем технологічного та технічного забезпечення виробничих процесів. Ступінь зносу основних засобів галузі коливається в межах 32-51 %, виробництво продукції здійснюється на основі застарілих нераціональних енерго- та ресурсомістких технологій.

Вагомі результати України у сфері виробництва продукції агросектору обумовлюють експортну спеціалізацію держави. На світовому ринку країна стабільно є нетто-експортером сільськогосподарської продукції, зокрема, за експортом соняшникової олії, ячменю, ріпаку, насіння соняшнику, пшениці, кукурудзи впродовж останніх років Україна знаходиться в десятці країн-лідерів. У зовнішній торгівлі України за основними групами сільськогосподарської продукції протягом років зберігається позитивне сальдо, його значення у 2016 р. становило 10,7 млрд дол. США (табл. 1). За групами «Продукти рослинного походження» та «Жири та олії тваринного або рослинного походження» в обсягах експорту спостерігається стійка тенденція щодо переважання експорту над імпортом. У 2015-2016 рр. вдалося досягти позитивного сальдо і за групою товарів «Живі тварини та продукти тваринного походження» на рівні 276,8 і 148,7 млн дол. США відповідно.

Таблиця 1

Динаміка зовнішньої торгівлі України за основними групами сільськогосподарської продукції, млн дол. США

<i>Показник/рік</i>	<i>Живі тварини; продукти тваринного походження</i>	<i>Продукти рослинного походження</i>	<i>Жири та олії тваринного або рослинного походження</i>	<i>Всього</i>
2010 рік				
експорт	771,4	3976,3	2617,3	7365,0
імпорт	1241,7	1563,7	451,5	3257,0
сальдо	-470,3	2412,6	2165,8	4108,1
2014 рік				
експорт	1014,6	8736,2	3823,7	13574,4
імпорт	1122,7	2027,1	301,5	3451,4
сальдо	-108,2	6709,1	3522,2	10123,1
2015 рік				
експорт	823,5	7972,2	3299,9	12095,5
імпорт	546,7	1144,0	182,4	1873,1
сальдо	276,8	6828,2	3117,5	3117,5
2016 рік				
експорт	775,0	8093,7	3963,0	12831,7
імпорт	626,3	1284,8	246,0	2157,1
сальдо	148,7	6808,9	3717,0	10674,6

При цьому внаслідок гібридної агресії Російської Федерації проти України і торгівельної війни як одного з її проявів відбулися зміни у географічній структурі зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією України. Якщо до 2014 р. за цією продукцією найвагомим торговельним партнером України були країни СНД, то в останні роки ним став Євросоюз. Зростання українського експорту сільгосппродукції до Європи значною мірою компенсує втрати від зниження експорту до РФ. Реалізації можливостей для вільного руху товарів з України на ринки ЄС та інших країн сприятиме гармонізація законодавства та запровадження європейських стандартів якості харчових продуктів та процесів виробництва.

Підвищення ефективності реалізації аграрного потенціалу України на світовому продовольчому ринку потребує використання його унікальних конкурентних переваг. В умовах, коли одним з найбільш динамічних ринків продовольства у світі є ринок органічної продукції (протягом 2000-2016 рр. його ємність зросла майже в 5 разів), в Україні розвиток органічного виробництва може розглядатися як перспективний напрям. Його доцільність підтверджується наявністю сприятливих умов для ведення органічного землеробства – розмір органічних сільськогосподарських угідь становить 411,2 тис. га або близько 1 % від загальних площ сільгоспугідь. Виробництво органічної продукції в Україні за останні п'ять років зросло удвічі, що, в першу чергу, пов'язане зі збільшенням її споживання в Європі. Загалом 90-95 % української органічної продукції постачається на експорт. Водночас нині спостерігається стрімке розширення внутрішнього споживчого ринку органічних продуктів в Україні – за 2006-2016 рр. його ємність зросла більше, ніж у 40 разів і становила у 2016 р. 21,2 млн євро.

Перевагами органічного сільського господарства є наступні: економічні (розширення ринків збуту; підвищення інтенсивності та ефективності виробництва; зміцнення виробничого та експортного потенціалу галузі; підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору); екологічні (збереження та створення умов для відновлення екосистем; призупинення негативних процесів щодо погіршення якості ґрунтів та сприяння їх самовідновленню; збереження від забруднення навколишнього середовища); демографічні (забезпечення якості життя; сприяння збереженню здоров'я населення); соціальні (забезпечення зайнятості населення; підвищення рівня життя сільського населення).

Аграрний потенціал України важливо дослідити з точки зору виявлення тих його характеристик, що в тій чи іншій мірі здійснюють вплив на економічну безпеку держави. З метою встановлення впливу факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на функціональні складові економічної безпеки держави здійснено PESTE-аналіз. PESTE-аналіз застосовується для оцінки впливу різних аспектів на досліджувану сферу, включаючи політичні (P - political), економічні (E - economic), соціальні (S- social), технологічні (T - technological) та екологічні (E - ecological) фактори. При цьому враховується як ступінь впливу факторів, так і ймовірність змін їх дії. За результатами розрахунків, здійснених на базі експертних оцінок, серед політичних факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу, що найбільше впливають на економічну безпеку держави, є державна політика щодо реформування галузі та ефективність євроінтеграційних процесів. Серед економічних факторів найбільш впливовими є рівень відкритості національної економіки, умови для розвитку підприємництва, проведення земельної реформи та залучення фінансових ресурсів в галузь шляхом підвищення її інвестиційної привабливості, розвитку кредитної системи та удосконалення державних інструментів щодо фінансової підтримки аграріїв. У соціальній сфері найбільш вагомими факторами є оплата праці та розвиток соціальної інфраструктури. В технологічному аспекті на перший план виходять питання інтенсифікації галузі, інноваційного розвитку, прискореного розвитку органічного землеробства. Побудова нової експортоорієнтованої моделі аграрного сектору потребує особливої уваги до питань екологічного характеру, серед яких найбільш вагомими є перехід до

політики раціонального використання природних ресурсів шляхом широкого застосування економічних механізмів регулювання природокористування, підвищення культури землеробства та оптимізації структури землекористування.

Отримані коефіцієнти значимості факторів розвитку аграрного потенціалу дозволили інтерпретувати ступінь їх впливу на основні функціональні складові економічної безпеки держави (рис. 2). Фактори, від яких залежить формування і реалізація аграрного потенціалу, найбільше впливають на рівень продовольчої, інвестиційно-інноваційної і макроекономічної безпеки держави, дещо у меншому ступені – на досягнення соціальної, виробничої й екологічної безпеки, найменше – на рівень демографічної безпеки.

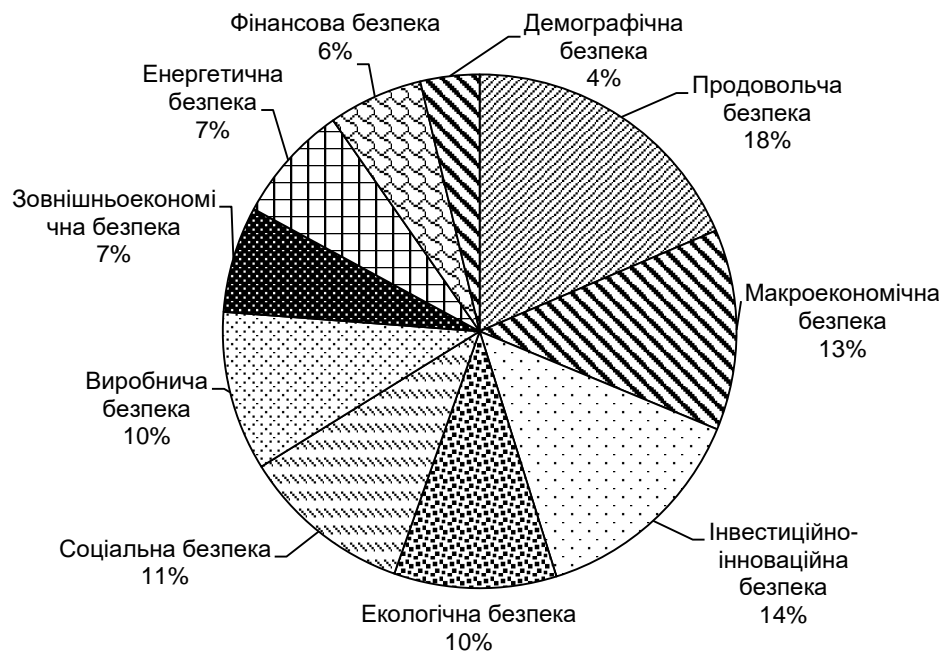

Рис. 2. Рівень впливу факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на функціональні складові економічної безпеки держави *

* базується на групуванні отриманих оцінок значимості факторів у відповідності до функціональних складових економічної безпеки і їх нормуванні за 100-відсотковою шкалою

Оцінка проблем розвитку аграрного потенціалу України з використанням висновків PESTE-аналізу дозволила побудувати SWOT-матрицю для узагальнення та систематизації отриманих в процесі дисертаційного дослідження результатів. До основних переваг аграрного сектору України, окрім природно-кліматичних та трудових ресурсних, слід віднести накопичений в країні величезний досвід ведення господарської діяльності, підвищення інвестиційної привабливості галузі, зміцнення позицій галузі на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції тощо. Проте повільний процес реформування аграрного сектору супроводжується виникненням негативних тенденцій: скороченням та погіршенням якості сільськогосподарських угідь; низькою продуктивністю та ефективністю виробництва; технічною та технологічною відсталістю галузі та ін. Проблеми розвитку сільськогосподарської галузі пов'язані насамперед з використанням ресурсного потенціалу, незавершеністю реформ, недосконалим державним регулюванням тощо.

У третьому розділі «**Пріоритетні напрями та шляхи розвитку аграрного потенціалу в Україні як чинника економічної безпеки держави**» здійснено комплексну оцінку аграрного потенціалу України у вимірі забезпечення економічної безпеки держави, визначено науково обґрунтовані стратегічні напрями розвитку аграрного потенціалу України, а також організаційно-економічні заходи щодо їх реалізації в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Підхід до формування процедури комплексного аналізу аграрного потенціалу України в системі економічної безпеки держави передбачає послідовну реалізацію наступних етапів: системний аналіз проблеми та її структуризацію у вигляді ієрархічної моделі; визначення системи показників нижнього рівня ієрархії та формування відповідної бази даних (з перевіркою адекватності даної вибірки із застосуванням методу кореляційного аналізу); розрахунок комплексної оцінки загального стану проблеми; аналіз отриманих результатів за допомогою поєднання в одному дослідницькому циклі методів рейтингової оцінки, матричних моделей стратегічного аналізу і методів статистичного групування.

У площині ресурсно-результативної концепції, ґрунтуючись на результатах системного аналізу структури аграрного потенціалу і системи економічної безпеки, синтезовано структуру ієрархічної моделі (рис. 3).

1. Оцінка аграрного потенціалу в системі економічної безпеки	2.2. Оцінка реалізації аграрного потенціалу	3.6. Інтенсивність виробництва	Валова продукція сільського господарства (на 100 га угідь)
			Індекс сільськогосподарської продукції
			Урожайність сільськогосподарських культур
		3.5. Економічна ефективність	Частка прибуткових сільськогосподарських підприємств
			Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва
			Продуктивність праці в аграрному секторі
		3.4. Продовольча доступність	Коефіцієнт доступності харчування
			Коефіцієнт достатності внутрішнього виробництва продуктів харчування
			Калорійність добового споживання
	2.1. Оцінка аграрного потенціалу	3.3. Відносні переваги аграрного потенціалу регіону	Частка сільськогосподарських угідь регіону в загальному обсязі в країні
			Частка економічно активного населення регіону в загальному обсязі в країні
			Частка особливо цінних орних земель регіону в загальному обсязі в країні
		3.2. Ресурсний потенціал	Забезпеченість населення сільськогосподарськими угіддями
			Частка особливо цінних сільськогосподарських угідь
			Чисельність економічно активного населення (на 100 га угідь)
3.1. Виробничий потенціал		Енергозабезпеченість виробництва	
		Капітальні інвестиції в галузь	
		Частка інвестицій в галузь в загальному обсязі інвестицій в економіку	

Рис. 3. Ієрархічна модель оцінки аграрного потенціалу регіонів України в системі економічної безпеки держави

На першому рівні ієрархії розташована мета дослідження, якою є комплексна оцінка аграрного потенціалу регіонів (областей) України в системі економічної безпеки. Виходячи з визначення аграрного потенціалу, для його оцінки вважається за необхідне враховувати сам аграрний потенціал кожної області, включаючи його ресурсну і виробничу складові та рівень його реалізації. Ці критерії складають другий рівень ієрархічної структури. Відповідно до визначеної структури аграрного потенціалу критеріями оцінки потенціалу є: виробничий потенціал, ресурсний потенціал (природний та трудоворесурсний), відносні потенційні переваги аграрного потенціалу регіону. Ці критерії розташовані на третьому рівні ієрархічної моделі в частині оцінки потенціалу аграрного сектору. Побудова другої гілки третього рівня ієрархічної моделі здійснена, виходячи з припущень, що успішність реалізації аграрного потенціалу відіграє провідну роль у вирішенні економічних і соціальних завдань, досягненні головних цілей виробництва – підвищенні інтенсивності та прибутковості виробництва з метою забезпечення продовольчої та економічної безпеки держави. Тому інтенсивність виробництва, економічна ефективність та забезпеченість внутрішніх потреб продовольчими продуктами відображає результативність реалізації аграрного потенціалу кожного регіону.

Кожен рівень ієрархії характеризує проблему з різних точок зору та з різним ступенем деталізації, індикаторам нижнього рівня відповідають показники, що мають конкретні кількісні значення.

Комплексні оцінки аграрного потенціалу, здійснені в дисертаційному дослідженні, свідчать про існування значних регіональних відмінностей. До групи лідерів увійшли Вінницька, Черкаська, Київська, Полтавська, Кіровоградська і Харківська області. Найнижчу оцінку аграрного потенціалу мають Волинська, Луганська, Рівненська, Закарпатська, Донецька, Запорізька області.

За допомогою методу МакКінзі побудована матриця оцінки аграрного потенціалу і рівня його реалізації (рис. 4). Досліджувані області створили 6 нерівномірних кластерів, причому більшість регіонів зосереджена у двох кластерах. Здійснена кластеризація забезпечує основу для аналізу проблем аграрного потенціалу, однак не підходить для визначення «точок зростання», оскільки передбачає включення до їх переліку занадто великої кількості регіонів – понад 67 % областей (кластери 1, 2 і 4).

Застосування ABC-аналізу дозволило розділити області на три групи у відповідності до їх впливу на загальний розвиток аграрного потенціалу. Група А об'єднує 10 областей, які забезпечують більше половини загальної оцінки аграрного потенціалу країни (Вінницька, Черкаська, Київська, Полтавська, Кіровоградська, Хмельницька, Сумська, Харківська, Чернігівська, Дніпропетровська області). Облaсті цієї групи слід розглядати як важливі «точки зростання» для загального розвитку аграрного сектору країни. Інтерпретація отриманих результатів дозволила сформулювати стратегічні напрями, які є важливими для підвищення ефективності використання аграрного потенціалу: зростання економічної ефективності; підвищення інтенсивності виробництва; нарощення ваги регіону в аграрному потенціалі країни; зростання продовольчої доступності; розвиток ресурсного потенціалу; зростання виробничого потенціалу. Для областей кожної з трьох груп визначено стратегічні напрями, які є пріоритетними для розвитку аграрного потенціалу в межах даної групи.

Рівень реалізації аграрного потенціалу	Оцінка аграрного потенціалу області		
	Висока (0,67-1)	Середня (0,33 - 0,67)	Низька (0 - 0,33)
Високий (0,67 - 1)	КЛАСТЕР 1. Вінницька Черкаська Полтавська Кіровоградська Київська Харківська	КЛАСТЕР 4. Дніпропетровська Одеська	
Середній (0,33 - 0,67)	КЛАСТЕР 2. Хмельницька Сумська Чернігівська Херсонська Миколаївська Тернопільська Івано-Франківська Житомирська	КЛАСТЕР 5. Львівська Запорізька Донецька	
Низький (0 - 0,33)	КЛАСТЕР 3. Чернівецька Волинська	КЛАСТЕР 6. Закарпатська Рівненська Луганська	

Рис. 4. Розподіл регіонів України в матриці оцінки аграрного потенціалу і рівня його реалізації

Ураховуючи вагомість областей групи А для загального розвитку аграрного сектору країни, реалізація стратегічних напрямів у межах областей цієї групи є визначальною для підвищення ефективності функціонування агросектору. В дисертації доведено, що реалізація цих напрямів стимулює подальший розвиток областей, які є «точками зростання» для аграрного потенціалу країни, здійснює вплив на розвиток аграрного потенціалу інших областей, забезпечуючи поступове вирівнювання його розвитку у межах країни, створюючи основу для зміцнення аграрного потенціалу країни в цілому й зростання рівня її економічної безпеки.

Для підтвердження результатів дослідження в роботі розглянуто умовний сценарій реалізації стратегічних напрямів розвитку аграрного потенціалу областей групи А, при якому оцінки аграрного потенціалу всіх областей цієї групи досягають рівня лідера – Вінницької області. Результати показали позитивний вплив областей групи А на загальний рівень розвитку аграрного потенціалу країни (табл. 2).

Таблиця 2

Зведені дані зміни впливу груп областей на загальну оцінку аграрного потенціалу країни (за умовним сценарієм)

Групи	Оцінка по групі	Приріст оцінки по групі	Оцінка з урахуванням приросту	Питома вага групи у загальній оцінці аграрного потенціалу країни, %	
				без урахування приросту оцінки	з урахуванням приросту оцінки
А	0,805	+0,195	1	51,622	46,64
В	0,622	+0,195	0,857	23,949	26,51
С	0,477	+0,195	0,675	24,429	26,85
Всього	X	x	x	100	100

Як показали розрахунки, у випадку реалізації умовного сценарію досягається не тільки певне зростання комплексних оцінок аграрного потенціалу областей всіх

груп, але й відбудеться зміна пропорцій впливу кожної групи на загальний результат. При цьому спостерігається зменшення впливу групи А за рахунок зростання питомої ваги груп В і С в загальній оцінці аграрного потенціалу країни в цілому. Таким чином, визначені стратегічні напрями, впливаючи на ефективність реалізації аграрного потенціалу областей – «точок зростання», забезпечують при цьому поступове вирівнювання розвитку аграрного потенціалу інших областей.

Визначено організаційно-економічні заходи щодо реалізації стратегічних напрямів розвитку аграрного потенціалу у контексті економічної безпеки держави. Забезпечення *економічної ефективності та інтенсивності реалізації аграрного потенціалу* потребує удосконалення всіх складових державної аграрної політики, включаючи її нормативно-правове забезпечення (йдеться, зокрема, про підвищення ефективності механізмів реалізації ключових Законів і нормативно-правових актів), фінансову компоненту (у т. ч. шляхом досягнення прозорості розподілу бюджетних коштів й ефективності їх використання, розвитку системи кредитного забезпечення і страхування ризиків в аграрній сфері), регуляторну політику (у спосіб удосконалення цінового та технічного регулювання, зменшення регуляторного навантаження за рахунок спрощення процедур державного контролю та скорочення кількості дозвільних процедур і видів ліцензійної діяльності в аграрному секторі). Важливо також прискорити техніко-технологічне переоснащення й модернізацію аграрного виробництва, його інноваційний розвиток. Нарощення *ваги регіону в аграрному потенціалі країни* значною мірою залежить від ефективності реалізації державної регіональної політики, зокрема, щодо зростання доходів населення, розвитку ринку праці, удосконалення організаційної системи управління на засадах децентралізації.

Головними завданнями зміцнення *продовольчої безпеки держави* є зростання доступності і якості продуктів харчування, забезпечення достатності виробництва продуктів харчування як на регіональному, так і загальнодержавному рівні. Реалізація цих завдань потребує насамперед упорядкування та систематизації нормативно-правової бази, її адаптації до директив та регламентів ЄС та приведення національних стандартів якості у відповідність до вимог Продовольчого кодексу (Codex Alimentarius); виваженої політики імпортозаміщення, спрямованої на зменшення імпортозалежності продовольчого ринку України (включаючи застосування нетарифних методів регулювання, дозволених СОТ) та реалізацію її власного виробничо-ресурсного потенціалу, а також на раціоналізацію імпорту, підвищення в ньому частки інвестиційної складової.

Стратегічний напрям, пов'язаний з розвитком *ресурсного потенціалу* аграрного сектору, вимагає завершення земельної реформи; реалізації єдиної державної природоохоронної політики щодо зниження забруднення та збереження біорізноманіття навколишнього природного середовища; удосконалення системи контролю за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, у т. ч. за рахунок створення системи економічного стимулювання власників і користувачів землі щодо її раціонального використання; створення умов для зниження рівня деградації сільськогосподарських земель за рахунок впровадження енергозберігаючих та енергоощадних технологій, інноваційних систем живлення та відновлення земель, розвитку систем меліорації. Доцільно

використати можливості розвитку органічних виробництв, для чого необхідними заходами є: розроблення цільових програм розвитку цього виду діяльності; застосування фінансових механізмів його підтримки (пільгового кредитування, оподаткування) і непрямой фінансової допомоги (фінансування наукових досліджень, підвищення кваліфікації і навчання фермерів); здійснення державних закупівель органічної продукції для потреб державного сектору економіки та розв'язання соціальних питань (харчування в навчально-освітніх закладах тощо).

Основними шляхами розвитку *виробничого потенціалу* аграрного сектору визначено: впровадження енергоощадних технологій в аграрному виробництві, використання сільгоспсировини як основи для створення відновлювальних джерел енергії; пришвидшення оновлення виробничих потужностей; активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності на основі державно-приватного партнерства; забезпечення підтримки фермерських господарств, малих і середніх виробників аграрної продукції; розбудову кооперативного руху на селі; формування агропромислових кластерів з урахуванням передового світового досвіду.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене науково-прикладне завдання, яке полягає у розробленні теоретико-методичних підходів до комплексного аналізу аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки держави, а також обґрунтуванні науково-практичних засад державної аграрної політики щодо його ефективного використання і розвитку. Результати дисертаційного дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

1. Науково-теоретичні підходи до визначення сутності і структури аграрного потенціалу у контексті економічної безпеки держави є недостатньо сформованими. Доведено необхідність трактування поняття «аграрний потенціал» на основі ресурсно-результативної концепції (за якою береться до уваги як склад наявних ресурсів аграрного сектору, так і результат їх реалізації), а також на засадах врахування можливостей аграрного потенціалу впливати на економічну безпеку.

2. Стан аграрного потенціалу в Україні впливає на основні функціональні складові економічної безпеки держави (макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, енергетичну, виробничу, продовольчу, інвестиційно-інноваційну, соціальну, демографічну, екологічну), створюючи як можливості для її зміцнення (внаслідок розвитку та ефективного використання ресурсного та виробничого потенціалу), так і загрози, пов'язані з екстенсивним способом виробництва в агросекторі, застарілою матеріально-технологічною базою, відсутністю стимулів прикладання праці на селі тощо.

3. З метою мінімізації загроз і зміцнення економічної безпеки механізм державного регулювання розвитку аграрного потенціалу має включати: використання організаційних, фінансово-економічних, нормативно-правових, адміністративних, ідеологічних, науково-методологічних засобів та методів; сучасні методи моніторингу стану аграрного потенціалу, що дозволить виявити можливості для зміцнення економічної безпеки, вчасно ідентифікувати ризики і загрози, і на основі вибору важелів впливу розроблювати і приймати виважені управлінські рішення і контролювати їх виконання.

4. Україна має потужні можливості аграрного потенціалу для досягнення якісних зрушень в агропромисловому виробництві і зміцнення економічної безпеки держави. Але вони використовуються неефективно за усіма складовими аграрного потенціалу (природною, трудоворесурсною, виробничою). Проблемами використання земельних ресурсів є високий рівень сільськогосподарського освоєння та залучення земель до інтенсивного обробітку; нераціональна й екологічно незбалансована структура угідь та посівних площ; низький рівень екологічної культури землекористувачів; затягування земельної реформи. Труворесурсний потенціал характеризується наявністю проблем з продуктивністю праці та рівнем її оплати в аграрній сфері (які є найнижчими серед усіх видів економічної діяльності), а також з відтоком робочої сили із сільської місцевості. Низький рівень техніко-технологічного забезпечення виробничих процесів, зношеність основних засобів, застарілі нераціональні енерго- та ресурсомісткі технології – чинники, що гальмують реалізацію виробничого потенціалу.

5. У системі координат світового продовольчого ринку Україна позиціонується як сильний гравець, забезпечуючи істотну частку світового попиту на агропромислову продукцію. Важливими завданнями зміцнення позицій на світових ринках є реалізація можливостей для вільного руху товарів з України на ринки ЄС та інших країн шляхом гармонізації законодавства та запровадження європейських стандартів якості харчових продуктів та процесів виробництва, а також удосконалення структури виробництва та експорту за рахунок відродження та розвитку виробництв, пов'язаних з глибоким ступенем переробки. Одним з важливих шляхів підвищення ефективності реалізації аграрного потенціалу України на світовому продовольчому ринку є розвиток органічного виробництва, доцільність якого підтверджується зростаючим світовим попитом на таку продукцію, а також наявністю сприятливих умов для ведення органічного землеробства.

6. З використанням PESTE-аналізу встановлено вплив факторів розвитку і реалізації аграрного потенціалу на економічну безпеку України. Серед політичних факторів найважливішими є державна політика щодо реформування галузі та ефективність євроінтеграційних процесів; економічних – рівень відкритості національної економіки, умови для розвитку підприємництва, проведення земельної реформи й залучення фінансово-інвестиційних ресурсів в галузь; соціальних – оплата праці й розвиток соціальної інфраструктури; технологічних – питання інтенсифікації галузі, інноваційного розвитку, прискореного розвитку органічного землеробства; екологічних – перехід до політики раціонального використання природних ресурсів шляхом широкого застосування економічних механізмів регулювання природокористування, підвищення культури землеробства та оптимізації структури землекористування. Фактори, від яких залежить формування і реалізація аграрного потенціалу, впливають на функціональні складові економічної безпеки нерівномірно: найбільше – на продовольчу, інвестиційно-інноваційну і макроекономічну безпеку, у меншому ступені – на соціальну, виробничу й екологічну, найменше – на демографічну безпеку.

7. Комплексні оцінки аграрного потенціалу України засвідчили існування значних регіональних відмінностей. Згідно розподілу регіонів (областей) України в матриці оцінки аграрного потенціалу і рівня його реалізації 24 області створили

шість нерівномірних кластерів. Перший кластер включає 6 найбільш ефективних в аграрному секторі областей; другий є найбільшим і складається з 8 елементів і об'єднує області, які мають високий рівень оцінки наявного аграрного потенціалу, але середню оцінку його реалізації; третій об'єднує 2 області (Чернівецьку і Волинську), які характеризуються високим рівнем наявного аграрного потенціалу, але мають низький рівень його реалізації; 2 області четвертого кластеру (Дніпропетровська і Одеська), маючи середню оцінку свого аграрного потенціалу, використовують його на досить високому рівні; 3 області п'ятого кластеру (Львівська, Запорізька, Донецька) об'єднані середнім рівнем оцінки як самого аграрного потенціалу, так і його реалізації; шостий кластер включає 3 області (Закарпатську, Рівненську, Луганську), для яких аграрний потенціал оцінюється на середньому рівні, а рівень його реалізації – на найнижчому.

8. Із застосуванням матричних методів стратегічного аналізу (МакКінзі та АВС-аналізу) області України розділено на три групи у відповідності до їх впливу на загальний розвиток аграрного потенціалу. Встановлено, що більше половини загального аграрного потенціалу країни (51,6 %) забезпечують 10 областей групи А («точки зростання» – Вінницька, Черкаська, Київська, Полтавська, Кіровоградська, Хмельницька, Сумська, Харківська, Чернігівська, Дніпропетровська області), 23,9 і 24,4 % – області груп В і С відповідно. Сформовано стратегічні напрями, які є важливими для підвищення ефективності використання аграрного потенціалу в межах груп областей: зростання економічної ефективності; підвищення інтенсивності виробництва; нарощення ваги регіону в аграрному потенціалі країни; зростання продовольчої доступності; розвиток ресурсного потенціалу; зростання виробничого потенціалу. Реалізація цих напрямів не тільки стимулюватиме подальший розвиток областей, які є «точками зростання» для аграрного потенціалу країни, а й забезпечуватиме вирівнювання його стану у регіональному розрізі, створюючи основу для зміцнення аграрного потенціалу країни у цілому та зростання рівня економічної безпеки держави.

9. Для забезпечення економічної ефективності й інтенсивності реалізації аграрного потенціалу, а також нарощення ваги регіонів в аграрному потенціалі країни слід удосконалити основні складові державної аграрної політики, прискорити техніко-технологічне переоснащення й модернізацію виробництва, його інноваційний розвиток. Реалізація завдань зміцнення продовольчої безпеки потребує впорядкування й систематизації нормативно-правової бази, її адаптації до директив та регламентів ЄС, а також виваженої політики імпортозаміщення. Напрямок, пов'язаний з розвитком ресурсного потенціалу агросектору, вимагає цілеспрямованої політики у сфері землекористування, екологізації аграрного виробництва, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, використання потенціалу виробництва органічної продукції. Шляхами розвитку виробничого потенціалу агросектору є впровадження енергоощадних технологій у виробництві, пришвидшення оновлення виробничих потужностей, активізація інноваційно-інвестиційної діяльності на основі державно-приватного партнерства, підтримка фермерських господарств, кооперативного руху на селі, формування агропромислових кластерів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У виданнях іноземних держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

1. Григоренко Я.О. Науково-методичні засади комплексного оцінювання аграрного потенціалу регіонів України для забезпечення її економічної безпеки // Агросвіт. – 2017. – № 11. – С.70-76. (0,69 друк. арк.)
2. Григоренко Я.О. Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті забезпечення економічної безпеки держави // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 100-106. (0,58 друк. арк.)
3. Григоренко Я.О. Реалізація аграрного потенціалу України на світовому продовольчому ринку // Економіка АПК. – 2016. – № 10. – С. 95-101. (0,68 друк. арк.)
4. Григоренко Я.О. Роль аграрного потенціалу у забезпеченні економічної безпеки держави // European Cooperation. – 2016. – № 12 (19). – С. 94-101. (0,91 друк. арк.).

У наукових фахових виданнях України:

5. Григоренко Я.О. Оцінка регіональних особливостей аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2. – С. 137-147 (0,98 друк. арк.)
6. Григоренко Я.О. Співробітництво транзитивних економік з офшорними зонами: Висновки для України // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 2. – С. 88-95 (0,69 друк. арк.)
7. Григоренко Я.О. Спеціальні економічні зони: світовий та вітчизняний досвід функціонування // Наукові праці НДФІ. – 2014. – № 1 (66). – С. 49-57 (0,62 друк. арк.)

У матеріалах конференцій:

8. Григоренко Я.О. Місце і роль аграрного потенціалу у формуванні економічної безпеки держави // Регион-2016. Стратегія оптимального розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.) – С. 120-122. (0,21 друк. арк.)
9. Григоренко Я.О. Концепція сталого розвитку та її зв'язок з розвитком аграрного сектору в системі економічної безпеки держави // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20-21 жовтня 2016 р.) – С. 55-56 (0,15 друк. арк.)
10. Григоренко Я.О. Роль держави у формуванні та реалізації аграрного потенціалу в контексті забезпечення економічної безпеки держави // Наука, освіта, суспільство: актуальні питання і перспективи розвитку: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27-28 грудня 2016 р.) – Ч. 2. С. 20-22 (0,17 друк. арк.)
11. Григоренко Я.О. Розвиток органічного виробництва в Україні у контексті європейської інтеграції // Фінансово-економічні механізми підтримки

суб'єктів реального сектору економіки України в умовах дії Угоди про асоціацію з ЄС: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24 травня 2017 р.) – С. 106-108 (0,16 друк. арк.)

12. Григоренко Я.О. Аграрний потенціал України в контексті євроінтеграції // Сучасний фундамент розвитку національної економіки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2-3 червня 2017 р.) – С. 34-36 (0,17 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Григоренко Я. О. Реалізація аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави. – Національний інститут стратегічних досліджень, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено вирішенню наукового завдання розроблення теоретико-методичних підходів до комплексного аналізу аграрного потенціалу в системі забезпечення економічної безпеки держави, а також обґрунтування науково-практичних засад державної аграрної політики щодо його ефективного використання і розвитку.

У дисертації визначено поняття аграрного потенціалу на основі ресурсно-результативної концепції і на засадах врахування можливостей аграрного потенціалу впливати на економічну безпеку держави; встановлено вплив аграрного потенціалу України на основні функціональні складові економічної безпеки. Побудовано ієрархічну модель комплексної оцінки аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави, визначено перелік кількісних і якісних показників для такої оцінки, сформовано матрицю ефективності реалізації аграрного потенціалу, яка відображає його регіональні відмінності. Обґрунтовано стратегічні напрями, які є важливими для підвищення ефективності використання аграрного потенціалу і зміцнення економічної безпеки держави, а також запропоновано організаційно-економічні заходи щодо їх реалізації.

Ключові слова: економічна безпека держави, продовольча безпека, аграрний потенціал, загрози економічній безпеці, ієрархічна модель.

АННОТАЦИЯ

Григоренко Я. А. Реализация аграрного потенциала Украины в системе обеспечения экономической безопасности государства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 21.04.01 – экономическая безопасность государства. – Национальный институт стратегических исследований, Киев, 2018.

Диссертация посвящена решению научной задачи разработки теоретико-методических подходов к комплексному анализу аграрного потенциала в системе обеспечения экономической безопасности государства, а также обоснования научно-практических основ государственной аграрной политики относительно его эффективного использования и развития.

В диссертации определено понятие аграрного потенциала на основе ресурсно-результативной концепции и с учетом возможностей аграрного потенциала влиять на экономическую безопасность государства; установлено влияние аграрного потенциала Украины на основные функциональные составляющие экономической безопасности. Построена иерархическую модель комплексной оценки аграрного потенциала Украины в системе обеспечения экономической безопасности государства, определен перечень количественных и качественных показателей для такой оценки, сформирована матрица эффективности реализации аграрного потенциала, отражающую его региональные различия. Обоснованы стратегические направления, которые важны для повышения эффективности использования аграрного потенциала и укрепления экономической безопасности государства, а также предложены организационно-экономические меры по их реализации.

Ключевые слова: экономическая безопасность государства, продовольственная безопасность, аграрный потенциал, угрозы экономической безопасности, иерархическая модель.

SUMMARY

Grygorenko Y., Implementation of Ukraine's agrarian potential in the system of Providing the economic security of the State. - The manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics in specialty 21.04.01 - Economic Security of the State. - National Institute for Strategic Studies, Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to solving the scientific problem of developing theoretical and methodological approaches to a comprehensive analysis of agrarian potential in the system of ensuring the economic security of the state, as well as substantiating the scientific and practical principles of the state agricultural policy regarding its effective use and development.

In the dissertation is defined the concept of agrarian potential on the basis of the resource-effective concept and on the basis of taking into account the possibilities of agrarian potential to influence the economic security of the state. Agricultural potential refers to a set of productive and resource opportunities of the agrarian sector in relation to the production of agricultural products of a certain quality and to ensure its ability to develop to reduce the manifestation of threats, as well as to implement the opportunities for strengthening the state's economic security, due to the emergence of favorable synergistic effects on its main functional components.

It is established the capacity of agrarian potential to positively influence on all functional components of the economic security of the state - macroeconomic, production, financial, foreign trade, investment and innovation, food, social, demographic, ecological, and energy. At the same time, delaying the creation of mechanisms for the effective implementation of agricultural potential can provoke a number of threats to economic security, associated with the extensive production method in the agro-sector, the outdated material and technological base, the lack of incentives for labor in the village, etc.

It is proposed based the structure of the mechanism of state regulation of the agrarian sector of the economy on the application of modern methods of monitoring the state of agrarian potential, which allows to identify opportunities for strengthening the economic security, and also to identify risks and threats in a timely manner, and based on

the choice of influence levers to develop and make sound management decisions, as well as control their implementation.

The dissertation assesses the state of implementation of the agrarian potential of Ukraine and its impact on the country's economic security. The tendencies of development and use of natural, labor resource and production potential of the agrarian sector of Ukraine are analyzed and are identified the problems that hinder the achievement of qualitative changes in agroindustrial production and strengthening of economic security of the state. The main tendencies and the scope of realization of the export potential of the agrarian sector of Ukraine in the conditions of European integration are revealed and are determined the structural and geographical priorities of its development in the coordinate system of the world food market. The prospects of building up unique competitive advantages of agrarian potential of Ukraine are outlined. The expediency of the development of organic production as a potential competitive segment of the agrarian sector is substantiated. The simplification of the structure of agricultural sector problems regarding the main factors influencing its development has been achieved by combining the results of SWOT-analysis and PESTE-analysis, taking into account the general significance of the influence of each factor on the components of the economic security of the state.

In the dissertation research is developed the scientific and methodical approach to the complex analysis of agrarian potential in securing of economic security of the state. Characteristic features of the proposed approach are: consideration of the regional structure of agrarian potential; application of the rating method; use of the theory of growth poles to substantiate the priorities of the country's agrarian potential development; definition of strategic directions and ways of development of agrarian potential taking into account its influence on the economic security of the state. The developed approach expands the possibility of using the results of regional rating assessment in shaping the strategy of agrarian potential development not only in individual regions, but also in the whole country. The basis for scientific substantiation of strategic directions of development and ways of realization of agrarian potential of Ukraine in the system of providing economic security of the state is provided at the expense of a combination of methods of comparative quantitative analysis and strategic management,. On the basis of research results are proposed the strategic directions of development of agrarian potential of Ukraine in order to increase economic efficiency and intensity of agrarian production, strengthening of competitiveness of domestic producers, development of social environment of rural territories, ensuring food and economic security of the state. The analysis of strategic directions for the development of Ukraine's agrarian potential made it possible to scientifically substantiate the ways of their implementation in the context of securing the country's economic security.

Key words: economic security of the state, food security, agrarian potential, threats to economic security, hierarchical model.